

Hol a helye az irodalomnak az igazság utáni korban?

Krusovszky Dénes 2020.03.07 20:11

<https://magyarnarancs.hu/sorkoz/a-fiktiv-es-a-hazug-126250>

Mintha valami elromlott volna a valóságérzékelésünkkel. Számtalan példa mutatja, hogy ami azelőtt konszenzuális igazságnak számított, az 2016 után érvényét veszítette. A legutóbbi Nobel-díjas Olga Tokarczuk az írásbeliség marginalizálódásáról, a fikció válságáról beszél, és ezzel nincs egyedül. De van-e kiút mindebből az irodalom számára, és ha igen, merre?

„A fikció elveszítette az olvasók bizalmát, mivel a hazugság veszélyes tömegpusztító fegyverré vált, még ha továbbra is csak egy meglehetősen primitív eszköz.” Olga Tokarczuk, az egyik friss Nobel-díjas író fogalmazott így december 7-én a Svéd Akadémián tartott előadásában. „A kétkedés felfüggesztése, amit a fikció megkövetel, az ízlés evolúciójának kései és, könnyen lehet, átmeneti lépcsőfoka.”

Ezt pedig Adam Kirsch, a The New York Times kritikus írt két évvel ezelőtti esszéjében. A két kijelentést nemcsak az köti össze, hogy mindkettő az irodalom újabb válságát diagnosztizálja, de az is, hogy nagyszabású krízisnarratívájukat az irodalmi hierarchia csúcspozícióiból fejtik ki: a legjelentősebb irodalmi díj átvételekor és a legnagyobb hatású kritikai fórum hasábjain, ami egyáltalán nem vonja kétségbe igazságtartalmukat, de válságtudatunk elmélyítéséhez vitathatatlanul ad egyfajta ironikus mellézköngét. A fikció válsága, kérdezhetjük tehát, az irodalom vagy az irodalmi elit válsága-e inkább? És akármelyiké is, milyen hatással van arra, ahogyan olvasunk?

Kirsch esszéjének címe – Lie to Me: Fiction in the Post-Truth Era (Hazudj nekem: fikció az igazság utáni korban) – rögtön kijelöli a határokat. Ezek szerint az igazság utáni korba érkezünk el, s ez valami új kell, hogy legyen, a modernitáson immár jócskán túl, de nyilván a posztmodernen is: a post-truth tehát maga lenne a poszt-posztmodern. Igaz, sem Kirsch, sem Tokarczuk nem sokat bajlódik azzal, hogy megnevezze, mihez képest mutat válságtüneteket az irodalom.

Tehát ha most a fikció és az igazság is válságban vannak, milyen volt az, és mikor volt az, amikor nem voltak? Enélkül nem egészen világos, miből is indult ki a fikció válsága, és talán nem is véletlen, hogy **mindkét szerző érvrendszerében gyakorlatilag fontosabbak a társadalmi-politikai hivatkozások, mint az irodalmiak. Ez megint csak annak lehet a bizonyítéka, hogy az irodalom mint olyan önmagában nem fontos már eléggé.**

Zavarban a fikció

Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy az igazság társadalmi és művészeti mibenlétében beálló krízis szimbolikus dátuma nem lehet más, mint 2016, a Brexit-népszavazás és Trump elnökké választásának éve. Az az év tehát, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a gondolat- és szólásszabadság letéteményesének hitt internet, amelytől felhasználók tömegei és teoretikusok sokasága egyként a kulturális javakhoz való hozzáférés, illetve az általában vett információszerzés demokratizálódását várta, valójában nem több jól felhasználható propagandaeszköznél.

Igaz, ez az eddigi legszofisztikáltabb, legambivalensebb és legkevésbé kontrollálható propagandaeszköz. Ma már nem a Szilícium-völgy rosszul öltözött zsenijeit jutnak eszünkbe, ha az internetre gondolunk, hanem az orosz trollfarmok. És a közösségi oldalak iránti végtelen szabadságpárti bizalomnak is csúnya végjátékot produkált egyebek mellett a rohingyák elleni, Facebookon (is) szervezett népirtás az egykor az egész civilizált világban agyonhájpolt, ma közmegvetésnek örvendő Aung Szan Szú Kji Mianmarjában.

Hogy ennek mi köze az irodalomhoz? Közvetlenül igen kevés, de közvetve annál több. Az igazság utáni irodalom szempontjából is nehezen meghatározható, mikor is vált pontosan megbízhatatlanná a valóság, mikor jött zavarba a fikció. Az amerikai diskurzusban (márpedig az igazság utáni irodalomról folytatott eszmecsere Amerikából indult ki az elnökválasztás sokkja után) előszeretettel hivatkoznak Philip Roth 1961-es esszéjére, a Writing American Fiction címűre (Kirsch is ezt teszi), s annak is arra a kitételére, amikor a szörnyű chicagói kettős gyilkosságon lamentáló szerző arra jut, hogy az amerikai valóság folyton maga alá gyűri a fikciót.

Egészen pontosan azt mondja Roth, hogy „az események folyamatosan tútesznek a tehetségünkön, és a kultúra nap mint nap olyan alakokat dob fel, akiket bármelyik regényíró megirigyelne”. Hogy az irodalmi munkásságot valóban a valósággal folytatott küzdelemként képzelte el Roth, akár igaza volt ebben, akár nem, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy utolsó nyilatkozataiban – az idézett esszé megjelenése után több mint ötven évvel – arról beszélt, nem tervez már új könyvet írni, mert azt, ami a mai amerikai társadalmat mozgatja, nem érti többé.

Disztópia és autobiográfia

A post-truth irodalom lehetőségeit járja röviden körül Truth, Lies, and Literature c. esszéjében, melyet másfél éve a The New Yorkerben tett közzé, Salman Rushdie is. Ebben Rushdie a 19. századtól kezdi az eszmefuttatását, pontosabban a realista regény nagy korszaka mögötti konszenzuális valóságfelfogástól. Igaz, teszi hozzá, ez a konszenzus sok mindent kizárt, ami nem fehér, maszkulin és középosztálybeli. Ehhez képest a 20. század e kirekesztő konszenzus feltöréséről szolt, akár játékos (Kafkától a mágikus realizmuson át a posztmodernig), akár egyensúlykereső (a különféle narratívákat párbeszédbe hozó) módon.

Ma ehhez képest **totális káosz látszik terjedni, amelyben a valóság konszenzusa helyett egy többdimenziós, töredékes és töredezett valóságkonstrukció épült ki. Ennek szimbolikus terepén, az interneten szétválaszthatatlanul, egyenrangú módon szerepel egymás mellett a legelképezhetőbb hazugság és a hagyományos legitimációs csatornákról érkező információs anyag.** Az irodalom szerepét ugyanakkor jóval optimistábban látja Rushdie, mint sokan: a mai helyzet lehetőséget ad arra, hogy szerzők és olvasók közösen kezdjenek el az igazság rögzítésén dolgozni.

Az igazság utáni irodalmi kor alapkérdéseinek tisztázását mindeddig talán legalaposabban a New York Times legendás recenzense, **Michiko Kakutani végezte el The Death of Truth** című esszéjében. Kakutani már nemcsak a Trump utáni ébredés intellektuális sokkjáról igyekszik beszámolni, hanem az igazság kultúrájának felszámolásához vezető eszme- és művészettörténeti előzményekről is. **Alapvető fontosságúak összehasonlító elemzései a 60-as évek ellenkulturális mozgalmainak és a 2000-es évek új hullámos szélsőjobbának (Tea Party és társai) retorikai és fogalomhasználati hasonlóságairól.**

Ugyanígy összefüggés teremthető a posztmodern filozófia pluralizmusának vadhajtásaként kinövő relativizmus és az alt right alternatív valóságértelmezése és összeesküvés-elméletei között. Kakutani szerint az új korszak fontos jellegzetessége a tények figyelmen kívül hagyása, az értelem felváltása az érzelmekkel, továbbá a nyelv roncsolódása. Az emberek pedig egyszerre érzik magukat fenyegetve és elhagyatva, miközben a közösen megélt valóság egyre kevésbé kínál élményszerű helyzeteket, hiszen a társadalmi diskurzus jó része fragmentált terekben, virtuális buborékokban zajlik.

Mindennek az egyik legközvetlenebb hatása az irodalomra az, hogy elképesztően felerősítette a szubjektívizmust. Ha nincs közösségi élmény, közösségi tudás, közösségi norma, akkor csak az egyéni marad.

Kakutanihoz hasonlóan látja ezt a tendenciát Kirsch és Tokarczuk is. Kirsch egyenesen arról beszél, hogy az igazság utáni irodalom két nagy vonulatát éppen ez, tehát az egyéni tapasztalathoz való viszony határozza meg. Az egyik szerinte a szubjektivitás kifordításán, abszurdá tételén keresztül, a másik a szubjektivitás totalizálásán keresztül igyekszik az elvesztett közös valóság helyett létrehozni egy másikat. Innen nézve nem is meglepő, hogy a 2010-es évek végének párhuzamos irodalmi trendje épp a disztópiában és az autobiografikus prózában csúcsosodik ki. Tehát egyfelől lenne, mondjuk, Margaret Atwood vagy Colson Whitehead, másfelől Karl Ove Knausgård és Elena Ferrante. Már ha csak a piaci szempontból mostanában legjobban csengő neveket nézzük.

Felülírni a valóságot

Az igazság utáni éra lényege szerint nem abban különbözik a megelőzőktől, hogy a valóságot plurálisabbnak vagy a róla kialakult diskurzust kevésbé kirekesztőnek szeretné beállítani, tehát nem egy meglévő valóságkonstrukció korrigálásában érdekelt, hanem az egyértelmű valótlanok legitimálásában. A hazugság nem von maga után stigmatizáló reakciót többé, és ez valóban új elem. Ahogy Kirsch írja, nem az a helyzet, hogy valaki mond egy hazugságot, a tömegek pedig elhiszik neki, inkább valaki mond egy hazugságot, amiről a tömegek tudják, hogy hazugság, és ez nem zavarja őket.

Nemcsak hogy nem zavarja, egyenesen az köti össze a beszélőt a hallgatósággal, a politikust a támogatóival, hogy közösen kezdenek el valótlanokat hangoztatni, még akkor is, ha egyikük sem hisz benne valójában. Trump, Putyin vagy Orbán retorikájában ennek számtalan példáját megtalálhatjuk, miközben azt látjuk, hogy támogatóik hálásak azért, mert ezek a politikusok a valóságot felül tudják írni, ha csak szavakban is.

Szájon át terjed

A társadalmi diskurzusból számonkérhetetlenné váló igazság frusztráló hatása vezethet másfelől ahhoz, hogy a művészeti alkotásokkal szembeni elvárási rendszer jelentősen leegyszerűsödni látszik: egy alkotás esetében legyen önmagában világos, hogy fikatív (jelen esetben leginkább disztópikus) vagy valóságos (autobiografikus) a történet, amit felkínál. Ugyanígy a moziban a szuperhősös és az életrajzi film között egyre kevesebb hely marad bármi másnak.

Az efféle befogadói elvárás azonban nem hagy nagy mozgásteret a fikciós irodalmi műfajok finomabb eljárásai számára. Tokarczuk már idézett Nobel-előadásában tehát a fikció válsága innen eredeztethető. Ahogy kertelés nélkül ki is mondja, a műveinek

valóság tartalmát firtató újra és újra feltett kérdések kapcsán: „Az olvasói érdeklődésnek ezt a fajtáját a civilizáció visszafejlődésének tartom.”

Mindezzel együtt az a tény, hogy a fikció válságát leginkább hangoztatók a hagyományos értelemben vett irodalmi struktúra kitüntetett helyzetben lévő szereplői, arra is rámutat, hogy az irodalmat körbevevő játéktér alapvetően nem változott meg egyelőre. Sőt, mintha az irodalom túlzott elpiacosodásának ellenhatásaként az utóbbi időben ismét felértékelődnének a nemrég még meghaladottan elitistának tűnő, időközben részben modernizált intézmények és struktúrák is.

Az sem elképzelhetetlen, hogy az igazság utáni kor antiintellektualizmusa és elitellenessége, illetve a fikció válságára adott minőségelvű válaszok végső soron egy újragondolt magas irodalmi establishment igényét hívják elő rövid időn belül. Kérdés persze, hogy az megoldana-e bármit is.

